

ŞƏKİ DÖVLƏT DRAM TEATRI TARİXİNDƏN**E.X.CANIYEV*****Azərbaycan MEA-nın Memarlıq və İncəsənət İnstitutu***

Azərbaycan Milli teatrlarının inkişafı haqqında danışılarkən Şəki Dövlət Dram Teatrının tarixi inkişafından bəhs etməmək düzgün deyil. Bu yazımızda biz Şəki Dövlət Dram Teatrının 1937-1941-ci illərdəki inkişaf mərhələlərindən bəhs edəcəyik.

Şəki Dövlət Dram Teatrı 1937-ci ilədək müxtəlif mövzulu əsərlərin tamaşaya qoyulmasına, bir sıra görkəmli sənət ustalarının buraya cəlb olunmasına nail olmuşdur. Bu teatrın səhnəsində oynanılan hər bir əsər onun inkişafına böyük təkan vermişdir. Vaxtilə Nuxa Dram Teatrı adlanan bu teatrın inkişafı Azərbaycan teatrının inkişafı ilə sıx bağlıdır.

Qeyd etmək yerinə düşərdi ki, Azərbaycan dramaturgiyasının banisi M.F.Axundov məhz burada anadan olmuşdur. Buradan bir sıra istedadlı teatr həvəskarların meydana gəlmişlər. Onların iştirakı ilə Nuxa teatrında ilk Azərbaycan pyesləri oynanılmışdır. İnciləbdən əvvəl Nuxada heç bir teatr yox idi. Özünü aktyor kimi sınamaq istəyən hər bir kəsi ya Nuxadan uzaqlaşdırır, ya da qazamata salırdılar.

İnciləbdən sonrakı ilk illərdə Nuxada dram kollektivi yaradıldı. Onların oynadıqları ilk tamaşalar əsasən təbliğat xarakterli pyeslər olardı. Zaman ötdükcə teatr kollektivində istedadlı gənclər toplaşmağa başladı, hətta onların arasında azərbaycanlı qadın aktrisalara da rast gəlmək mümkün idi.

İnciləbdən sonrakı illərdə Azərbaycanın inkişaf etmiş sənaye mərkəzlərindən biri olan Nuxada ətrafına böyük tamaşaçı kütləsi toplayan bir teatr olmamışdır. Burada ancaq işçi qrupu təşkil edilmişdir. ...Sentyabrın 20-sində xalq maarif komissarlığı və həmkarlar ittifaqı şurasının qərarına görə Azərbaycan Türk Bədaye Teatrının bir qrup aktyor heyəti Nuxaya təhkim olunmuşdur. Belə ki, sentyabrın 3-də 27 işçi ilə birlikdə bədii briqada Nuxaya gəlmiş və burada, köhnə klubda fəaliyyət göstərən bu qrup Nuxa Dövlət Teatrı adını daşımağa başlamışdır (1).

Teatrın 1933-1934-cü mövsüm ili üçün repertuarına nəzər saldıqda onun müxtəlif mövzulu dram əsərlərini əhatə etdiyini aydın görə bilərik. Buraya «1905-ci ildə», «Namus», «Şeyx Sənan», «Sevil», «Almaz», «Yaşar», «Od gəlini», «Yanğın» və başqa əsərləri aid etmək olar.

Teatr yeni təşkil olunduğu üçün çoxları onun fəaliyyətindən xəbərsiz idi. İlk vaxtlarda tamaşaçıların sayı minimum dərəcədə olurdu. Bəzən tamaşalara 2-3 bilet satıla bilirdi. Lakin sonralar teatra maraq getdikcə artmağa başladı. Bu da Nuxa şəhər və həmkarlar şurasının teatrın işinə maddi və mənəvi yardımın nəticəsində mümkün olmuşdur.

Türk Bədaye Teatrında dramaturqlardan ən çox Cəfər Cabbarlının əsərlərinə üstünlük verilirdi. Onun «Almaz» əsəri həmin dövrün ən aktual məsələlərini əhatə edirdi. Türk Bədaye Teatrında «Almaz» əsərinin

oynanılması həmin illər üçün tarixi bir dönüş idi. Burada sinfi mübarizə ilə yanaşı, ziyalıların qarşısında duran vəzifənin də müəyyən edilməsi yolunda irəli addımlar atılırdı. Bəziləri bu əsərə kolxoz həyatı haqqında pyes kimi yanaşmaqda bir çox səhvlərə yol vermiş olurdular. Halbuki pyesin əsl məqsədi kənddəki sinfi mübarizə fonunda (görünüşündə) ziyalıların yolunu müzakirə etməkdir.

Bu vaxta qədər Türk Bədaye Teatrında hər bir ictimai hadisə yalnız məhəbbət romanı fonunda qurulurdu. İctimai hadisələr fonunda isə meşşan məhəbbəti təbliğ edilirdi.

Teatr xırda burjuaziya əhvali-ruhiyyəsini tərənnüm etməkdən uzaqlaşaraq «Almaz» əsəri ilə sanki irəliyə addım atırdı. Əsərdə qadın rollarını ifa etmək üçün Teatr texnikumunu bitirmiş və incəsənət cəbhəsinə atılan türk qızlarından Surahi xanım və Mürşüdə Yusufova ilə yanaşı, Əziz Əzizov, Ədil İskəndərov, Sənan Ağabəyov, İbrahim Hilmi, Səttar Sadıqzadə, Dadaş Dadaşov, Salomon Rubinov, Nəzər Qurbanov və başqa məzunlar da teatra dəvətlər almışlar (1).

Nuxa Dövlət Dram Teatrında istedadlı rejissorlardan olan Ə.H.Rzayevin tamaşalara verdiyi quruluşlar çox müvəffəqiyyətli idi. Rejissor bu kiçik səhnədə böyük bacarıq göstərməyə nail olmuşdur.

1934-cü il mövsümündə tamaşaçıların azlığının səbəblərindən biri də eyni əsərlərin təkrar-təkrar oynanılması və aktyorların öz rollarını layiqincə ifa edə bilməmələri idi. Şübhəsiz ki, həmin dövrdə Nuxa kimi kiçik bir yerdə eyni bir tamaşanın 10-15 dəfə oynanılması təqdir olunmayan bir haldır. Bu da bəlkə tamaşaların az olmasından irəli gəlmiş olurdu. Doğrudur, tamaşalar az olurdu, lakin bəzi tamaşaların quruluşu da yüksək keyfiyyətdə deyildi. Aktyorların oyununa gəldikdə isə «Sevil» tamaşasında Sevil rolunun ifaçısı Rəmziyyə, Gülüş rolunun ifaçısı Zabella öhdələrinə düşən vəzifəni layiqincə yerinə yetirə bilməmişlər. Pyesdə tamaşaçı diqqətini cəlb edəcək rollardan biri də Ediliyadır. Bu rolu ifa edən Lyuba xanım tam şəkildə obraza girə bilməmiş, elə ilk tamaşa zamanı müvəffəqiyyətsizliyə uğramışdır. Tamaşa zamanı hiss olunurdu ki, aktyorlar yaxşı hazırlaşdırılmayıblar. Bunun da bir günahı aktyorların üzərinə düşürsə, digər günahı quruluşçu rejissordadır. Hələ o dövrdə dövrü mətbuatda «Sevil» tamaşasının ilk təqdimi haqqında müxtəlif yazılar dərc edilmişdir. Onların birində deyilir: «... kollektivdə rol paylaşması zamanı kimin nəyə layiq olduğu irəlicədən müəyyənləşməlidir. Lyuba kimi dili belə səhnəyə uymayanların yerinə türk qızı tapmaq lazımdır» (2).

Nuxa Dövlət Dram Teatrı dahi mütəfəkkir, dramaturq Mirzə Fətəli Axundovun anadan olması münasibətilə ölməz sənətkarın yaradıcılığına müraciət etmiş, onun «Hacı Qara» pyesini səhnələşdirmişdi. Axundov özünün əsərləri ilə Azərbaycanda, hətta başqa şərq ölkələrində də o zaman hakim olan dinin çürük adətlərinə qarşı, burjuaziyanın zəhmətkeş xalqa, xüsusən də qadınlara qarşı qəddarlıq göstərənlərlə mübarizəyə qalxmışdır. Dahi sənətkarın bir çox əsəri müxtəlif dillərə tərcümə edilmiş və sevilə-sevilə oxunmuşdur.

«Hacı Qara» pyesinin Nuxa teatrının səhnəsində tamaşaya qoyulması M.F.Axundovun anadan olmasına ən böyük hədiyyə idi. Hacı Qaranın dövləti, pulu hər şeydən əziz tutan xəsis bir şəxs kimi təqdimi ilə dramaturq onun kimilərin iç üzünü açmağa, onları xalq qarşısında bibr etməyə çalışmışdır.

Kollektivin «Hacı Qara» tamaşasındakı fəaliyyəti digər tamaşalara nisbətən daha fəal, daha səmərəli idi. Buradakı rollar da aktyor kollektivi arasında münasib bölünmüş, iştirakçıların kostyumları və dekorasiyalar daha yaxşı seçilmişdir.

Hacı Qara rolunun ifaçısı Məmməd Xəlqov ifa etdiyi rola münasibətini belə bildirmişdir: «Mən bu rolu hazırlayarkən Hacı Qaranın şəxsiyyətinə aid olan xarakteri tamamilə düşünmüş və bu obrazı olduğu kimi yaratmaq üçün var qüvvəmlə çalışmışam. Onun hərəkətlərini, danışığını, baxışını, ümumiyyətlə, xarici və daxili hissiyyatını aydınlaşdırmaqdan ötrə aktyorluq sənətindən istifadə etmişəm. Azərbaycan xalqının böyük oğlu M.F.Axundovu öyrənmək və onun yaratdığı tipləri səhnədə göstərmək üçün çalışmaqdan başqa, onun həyat və yaradıcılığı ilə yaxşı tanış olmaq mənim aktyorluq borcumdur. Mən M.F.Axundovun xalqa olduğu kimi tanıtılmasında və nümayiş etdirilməsində var qüvvəmlə çalışacağam» (2).

Azərbaycanın ilk dramaturqu M.F.Axundovun «Hacı Qara» komediyasında qadın obrazlarından biri də Sona xanımdır. 18 yaşında olan bu gənc qız nişanlısı Heydər bəydən qat-qat ağıllı, uzaqgörəndir. O, nişanlısının qaçaqmalçılıq kimi yollarla qazanc əldə etməsinə və bu çirkin hərəkətin sahibi olmasına razı olmur və onu by yoldan daşındırmaq istəyir. Sona xanım Heydər bəyi çox sevir, ona görə də toylarının tezliklə olmasına çalışır. Sona xanım rolunu aktrisa Tamara Kərimova ifa etmişdir. O dövrlük qəzetlərin yazdığına görə T.Kərimova öhdəsinə düşən rolu bacarıqla yerinə yetirmişdir.

Heydər bəy rolunu Məzahir Əmirov, Səfər bəyi – Zahid Zeynallı, Əskər bəyi – Əlimənsur ifa etmiş və öz rolları üzərində layiqincə çalışmış, obrazları tamaşaçılara olduğu kimi çatdırmağa səy göstərmişdir. Lakin onlar bütün səylərinə baxmayaraq istər-istəməz tamaşanın ümumi ahənginə xələl gətirən lüzumsuz və yersiz gülüşlərə, danışıda uyğunsuzluqlara yol vermişlər (3).

Naçalnik və Hacı Qaranın nökrəri Kərəməli rollarının ifaçıları Bəkir Məmmədov və Hacıoğlu tamaşada bu obrazları xüsusi ustalıqla yaratmışlar. Onlar da kollektivin digər üzvləri kimi tamaşaçıları razı salmaq üçün bütün bacarıqlarını sərf etmişlər.

Artıq satirik şair M.Ə.Sabirin adını daşıyan Nuxa Dövlət Dram Teatrının kollektivi 1937-1938-ci il mövsümündə Üzeyir Hacıbəyovun yaradıcılığına müRaciət edərək «Arşın mal alan» komediyasını tamaşaya qoydu. Bu da həmin dövrdə Moskvada keçiriləcək Azərbaycan incəsənəti ongünlüyünə hazırlıq ərəfəsinə təsadüf edir. Buna görə də, teatrın qarşısında duran vəzifələr artırdı. Teatrı partiya və hökumətin tələbi üzrə geniş xalq kütləsinin təbliğat və təşviqat evinə çevirmək, zamanın tələbləri səviyyəsinə qaldırmaq, yüksək keyfiyyətli tamaşalar vermək, daha çox tamaşaçı əhatə etmək – bütün bunlar teatr kollektivinin əsas işi idi.

Teatr özünün 1937-1938-ci il repertuarını əvvəlki ildəkindən nisbətən daha yaxşı qurmuşdur. Belə ki, bu ilki repertuara «Hacı Qara», «1905-ci ildə», «Həyat», «Pəri Cadu», «Günahsız müqəssirlər», «Namus» və bir sərə başqa yeni pyeslər daxil edilmişdi: «Sevil», «Qartal Polad», «Arşın mal alan» pyesləri təkrar nümayiş etdiriləcəkdir.

Yeni mövsümə başlayarkən teatr bütün imkanlardan istifadə etməklə aktyor kollektivinin yaradıcılıq qüvvələrinin hərtərəfli inkişafı və mədəni tələbləri günbəgün artan Nuxa əməkçilərinin bədii tələbini ödəyə

bilən tamaşalar hazırlanmasını təmin etməli idi.

Sabir adına Nuxa Dövlət Dram Teatrı bu mövsümdə dramaturq Cəfər Cabbarlının «1905-ci ildə» pyesini tamaşaya hazırladı. Bu tamaşada Baxşı rolunu Zahid Zeynallı ifa etmişdi. O, səmimi və sadə bir insandır. Z.Zeynallı bu rolu özünəməxsus xüsusi ustalıqla ifa etmişdi.

Tamaşada Sona obrazını aktrisa B.Axundova yaratmışdı.

Eyvaz Əsriyan rolunda aktyor Hüseynov çıxış etmişdir.

Əsərin quruluşunu rejissor Ələskər Nağıyev vermişdir. Bu haqda rejissor özü belə deyir: «1905-ci ildə» pyesinin tərtibatı mənə tapşırılmışdı. Onun üçün mən hər şeydən qabaq həmin dövrün xüsusiyyətlərini, inqilabi mübarizə hərəkətini öyrənmək üçün ciddi çalışıram. Buna görə hazırladığımız «1905-ci ildə» pyesinin tərtibatında formalizm və naturalizm qalıqlarını aradan qaldırmaq üçün çalışıram» (4).

Nuxa Dövlət Dram Teatrının səhnəsində 1937-ci ildə Azərbaycanın klassik dramaturqu Nəcəf bəy Vəzirovun «Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük» pyesi tamaşaçıların ixtiyarına verildi. İldən-ildən mədəni səviyyəsi yüksələn Nuxa əməkçilərinin, kolxozçu və ziyalıların teatra olan marağı və rəğbəti getdikcə artırdı. Bu da Nuxa Dövlət Dram Teatrının kollektivini yüksək keyfiyyətli bədii tamaşalar verməyə və öz yaradıcılıqlarını qat-qat artırmağa vadar edir. Şübhəsiz ki, bu kollektivdə M.Xalıqov, Mustafayev, Vəliyev və bu kimi istedadlı aktyorların olması buna tamamilə imkan yaradır.

«Yağışdan çıxdıq, yağmura düşdük» pyesi Azərbaycanda vaxtilə ticarətin yenidən inkişaf etdiyi dövrü və o dövrdə ictimai-siyasi prosesləri onun nümayəndəsi olan Hacı Qəmbərin xəsisliyini, ailə məişətini təsvir edir. Bunun üçün rejissor və aktyor heyətinin ayrı-ayrı obrazlar üzərində diqqətlə işləməsi o dövrün bütün ziddiyyətlərinin, tiplərin xüsusiyyətlərinin incəlikləri ilə öyrənilməsi zəruri idi.

Tamaşada Hacı Qəmbəri – Xalıqov, Yetəri – Böyükxanım Axundova, Mayoru – A.Hüseynov, Hacı Salmanı - Mustafayev, Qıdı kirvəni – Həsən Hüseynov, Əsrəf bəyi isə Vəliyev ifa etmişlər. Onlar öhdələrinə düşən vəzifəni, obrazları müvəffəqiyyətlə canlandırma bilmişlər. Lakin digər aktyorların ifalarında müxtəlif çatışmazlıqlar var idi. Onların səhnədə davranışları səmimi və inandırıcı deyildi. Məsələn, Cəvahir xanım rolunu ifa edən Zahidova Gülruxun hərəkətlərində sünilik duyulurdu. O, «mimikasını dəyişdirir, qeyri-hala salır, ağladığı halda yersiz olaraq birdən-birə sakit dayanırdı(?!)», bu da onun rolunun xüsusiyyətini itirirdi. Bunun kimi Aşıq Vəli rolunu ifa edən Abdulla Qəniyevin sözləri tamaşaçılar tərəfindən eşidilmir və az anlaşılırdı.

Şabəyeva (Dilbər xanım), M.Məmmədov (Molla Şəfi), Yusifzadə (Cəbi) öz rolları üzərində daha yaxşı işləsələr, yaratdıqları obrazların tipik xarakterlərini mükəmməl öyrənə bilsələr, gələcək tamaşalarda müvəffəqiyyət qazana bilərlər «5».

Tamaşanın quruluşu və aktyorların qrimi haqqında da danışmaq yerində olardı. Əsərin bədii quruluşunu rejissor Həsən Əliyev vermişdir. O, əsərin bədii tərtibatı üzərində, obrazların xüsusiyyətlərinin olduğu kimi verilməsi işində lazımı işlər görməsinə baxmayaraq, onun da işində qüsurlar nəzərə çarpır. Səhnə quruluşunda bir sıra çatışmazlıqlar, məs., iki divardan ibarət dekorasiyanın qoyulması ilə səhnənin qalan çox hissəsinin açıq qalması, evin quruluşundakı münasibsizlik, geyim və qrimlərin obrazlara müvafiq olmaması və s. nəzərdən yayınmır.

1940-cı il Sabir adına Nuxa Dövlət Dram Teatrının həyatında müsbət rollardan birini oynadı. Artıq kollektivin ixtiyarına gənc yazıçıların yaratdıqları pyeslər də verilirdi. Belə gənc yazıçılardan Məmmədiyyə Süleymanlıni göstərmək olar. Onun «Zərbə» adlı əsərinin 1940-cı il mart ayının 1-də kollektiv tərəfindən oxunuşu keçirildi. «Zərbə» əsəri o dövr üçün mövzu etibarilə aktual idi. Əsərdə Azərbaycanda aprel sosialist inqilabından qabaqkı illərdə fəhlə və kəndlilərin ağır və məşəqqətli həyatı, müsəvat ağalarının oyunbazlıqları, xalq kütlələrinin inqilabi hərəkatı və qəhrəmanlıq nümunələri təsvir olunur.

«Zərbə» onun müəllifinin gənc və təcrübəsiz olmasına baxmayaraq, həmçinin bir sıra nöqsanları nəzərə alınmasa, müvəffəqiyyətlə işlənilmişdir. Oxunuş zamanı iştirakçılar əsəri bəyənməmişlər. Əsərin təhlili zamanı bir sıra çıxışlar edilmişdir. Yusif Hacıyev, Yusif Vəliyev, Hacıbaba Səlimov, Məmmədkəbir Hacıoğlu, Ələskər Bağırov, Heybət Cəfərov və başqaları əsərdə yol verilən xətalara və qüsurlara göstərmiş və gənc yazıçı M.Süleymanlıya bir sıra faydalı tövsiyələr verilmişdi (6).

1940-cı ildə teatr yenidən Azərbaycanın dramaturqu böyük mütəfəkkir Mirzə Fətəli Axundovun yaradıcılığına müraciət etdi. Bu dəfə onlar «Molla İbrahimxəlil kimyagər» komediyasını tamşaya hazırladılar. Bu məişət mövzusunda olub, dinin mənfur qalıqlarına qarşı yönəldilmişdi.

M.Süleymanlınin «Nuxa fəhləsi» qəzetində çap etdirdiyi məqaləsində qeyd edilir ki, «Molla İbrahimxəlil kimyagər» əsərində irəli sürülən «nuxalılar» obrazında feodalizm cəmiyyətindəki ən mənfə adamların təsviri verilir. «Nuxalılardan» zərgər Ağakərim oğurluqla məşğuldur. O, müştərilərin gətirdiyi qızılın yarısını oğurlayıb, mis qatır, həkim Ağazaman qızdırma azarına tutulanı qarpız suyu ilə müalicə edir və onun ölümünə səbəb olur. Salman savadsız olduğu halda mollalıq edir, xalqı müxtəlif vasitələrlə aldadıb, min cür hoqqalardan çıxır və onlardan pullar qoparır. Pula həris olan bu «nuxalılar» yalançı kimyagərin «misi gümüşə döndərmək» məharətinə inanır, ondan istifadə etmək istəyirlər. Bu məqsədlə də onların hər biri borc pul tapıb, Molla İbrahimxəlildən ucuz qiymətə gümüş alıb varlanmağa çalışırlar.

Bu əsərdə M.F.Axundov «nuxalılarının» mənfə, acgöz simalarını, yalançı kimyagərin bütün fırıldaqlarını şair Hacı Nurunun dili ilə tənqid edir.

M.F.Axundovun bu komediyasının quruluşçu rejissoru Məmməd Xalqov, bədii tərtibatçısı Ələsgər Bağırov idi.

Molla İbrahimxəlil rolunu Yusif Vəliyev, molla Həmid rolunu Abdulcabbar Əliyev, dərviş Abbası – Qulam Qoşqarlı, Hacıkərimi isə Məmmədkəbir Hacıoğlu ifa etmişlər.

QEYDLƏR:

1. «Yeni yol» qəzeti. 15 yanvar, 1934-cü il.
2. «Nuxa fəhləsi» qəzeti. 26 dekabr, 1938-ci il.
3. «Nuxa işçisi» qəzeti. 18 mart, 1940-cı il.
4. «Nuxa işçisi» qəzeti. 20 oktyabr, 1937-ci il.
5. «Nuxa işçisi» qəzeti. 15 fevral, 1937-ci il.
6. «Nuxa fəhləsi» qəzeti. 3 mart, 1940-cı il.

ОСНОВНЫЕ НАПРАВЛЕНИЯ РАЗВИТИЯ ШЕКИНСКОГО ТЕАТРА

Э.Х.ДЖАНИЕВ

РЕЗЮМЕ

В статье автор излагает основные направления развития Шекинского Государственного Театра и заостряет внимание читателей на актерах, режиссерах, художниках, которые вложили большой труд в это развитие.

ON THE DIRECTION OF THE DEVELOPMENT OF SHEKI DRAMA THEATRE

E.Ch.JANIYEV

SUMMARY

The article deals with the Direction of the development of Sheki Drama Theatre. The author investigates the creative activity of a small dramatic circle, which grew into Sheki Drama Theatre. The plays staged there, the troop of actors and actresses working at the theatre and the care of the State to Sheki Drama Theatre find their research in this article.